

De les Cases del Riu a la Sénia

Si fem el recorregut de l'enunciat, matarem diversos moixons d'un sol tret: tindrem consciència d'on es troba construïda la vila senienca, no ens quedaran dubtes sobre la identificació que hi ha hagut i hi ha entre els dos costats del riu, i entrellucarem el protagonisme que aquest ha jugat en el desenvolupament industrial dels seus veïns.

Del centre de les Cases a la plaça Major de la Sénia hi tenim no res, una estirada de cames. Això sí, comporta pujar un reguitzell d'escalons i passar per alguns indrets descurats. Quan es dignifiquin, s'haurà recuperat un camí històric que es transitava constantment, que ofereix vistes interessants i té molt a dir-nos. Tota la pujada mira a sol ponent.

0:00 Les Cases del Riu (o de Rossell) és un llogarret contigu a la Sénia, però a la riba dreta del riu homònim i a tocar de la carretera que de la Sénia encamina a Rossell. Del peu d'una fornícula viària dedicada a Sant Roc i que és al carrer del mateix nom (330 m), eixim orientant-nos vers la Sénia.

Un sant que hem fet nostre. Són moltes les localitats dels Països Catalans que s'acosten a Sant Roc per a demanar-li que allunyi les pestes i altres calamitats. A les Cases, a més, ha esdevingut el seu patró. D'aquí que se'l veneri en una capelleta, ni que solament sigui en la forma d'una fornícula elemental. Com és corrent, el sant porta un camal espellifat, mostra un genoll amb una nafra, l'acompanya el gos que segons la tradició va tenir-ne cura, i duu un bastó de pelegrí.

Dues centúries fent paper. El progressiu desmantellament de la indústria tradicional a les Cases ha anat aparellat d'una minva de la població. Al llindar de la norantena Domingo Aliau recorda dos-cents veïns, quan avui no arriben ni de bon tros a cent. Una de les indústries grans era la **fàbrica de Benigno (o de Pertegàs, o de Baix)**, situada a un tirant de roc d'on ens trobem i al nord. Va acabar-se de construir l'any 1792 i funcionà fins al 1984, primer moguda amb aigua i després amb electricitat. Promoguda per Jaume Pertegàs, al segle XX passà a mans de Benigno Gil. Que havia estat molí paperer ho delaten les obertures de les angorfes (golfes) on el paper s'assecava. A *Els molins paperers de Catalunya* llegim que fabricà paper de barba, cartolines, paper de cigarreta i d'emalatge.

Des de les Cases del Riu un pintor recrea les construccions de la Sénia

El carrer de Sant Roc ens aboca a un espai urbà amb bancs, plàtans i una miranda idònia per situar-nos: davant mateix veiem el pont que passarem i les escales que ascendirem. Prosseguim la passejada perdent una mica d'altura i tenint a la dreta una séquia en ús que serveix per a regar horts.

Sense entrar a la carretera de Rossell, girem a mà esquerra i arribem al cap del **pont Vell**.

Fabricar paper, fer farina, destil·lar espígol, batanar, produir llum, serrar fusta. En girar a mà esquerra revoltam el **molí del Contemplat i la Garrigueta**, situada al seu damunt. Aquesta última havia estat fàbrica de paper d'estrassa, un producte ordinari que s'havia utilitzat molt per embolicar. A la Garrigueta també s'havia obtingut essència d'espígol. A *El río Ce-*

nia, Juan Cañiguera relata una excursió que a les acaballes de 1956 fa amb uns botànics tan il·lustres com Pius Font i Quer, Antoni i Oriol de Bolòs i Manuel Calduch. Diu que a les Cases «vimos un rústico serpentín destilador de lavanda, que trabaja en la época de la floración del espliego. Hay dos clases de espliego en la región: uno basto, llamado "espígol", la *Lavandula latifolia*, que prospera en las partes bajas, y otro más fino, llamado "espígola", *Lavandula spica*, que hay que ir a buscar a los Puertos». El molí del Contemplat es dedicava a obtenir farina; a més tingué batà, va fer llum i serví de serradora que preparava fusta per a fer caixes de taronges.

Un pont peculiar i eficaç fet per un enginyer ocasional. A la meitat de l'última centúria va construir-se el **pont Nou**, per on passa la carretera de la Sénia a les Ca-

La pedra del pont Vell fou tallada a la serra de la fusteria de Prades, el seu constructor

ses i a Rossell que hem deixat fa un moment. El **pont Vell** és a tocar i aigües amunt. A l'inici del segle XX només hi havia un pontet, del qual es conserva documentació fotogràfica. Però era tan precari, que les rivades (riuades) obligaven a refer-lo una i altra vegada. La solució vingué de la mà del senien Antonio Prades, dit «lo Fuster» perquè aquest era el seu ofici. I a fe de Déu que se'n sortí amb nota. No solament bastí un pont robust, sinó que el dotà d'uns peculiars arcs entregirats que poguessin engolir adientment les avingudes més grosses. Uns pilons a manera de guarda-rodes i situats ran de la calçada protegien els carros i les baranes; uns seients que també són de pedra, faciliten que els vianants puguem seure. L'obra s'inaugurà l'any 1924.

Del cap de pont que mira a les Cases uns escalons baixen a la **font**

del Riu. En les fonts, i aquesta no és una excepció, s'hi té una fe cega: a la del Riu encara s'hi ve a buscar aigua perquè no duu clor; però, no seria més definitiu preguntar-se què d'inconfessable pot dur?

Si pel cap de pont senien baixéssim a trobar el riu Sénia i el remuntéssim, en menys de 2 minuts i caminant per un codolar seríem a la **peixera de la Platgeta**, acompanyada d'una flota de plàtans, alguns d'ells constituïts per diverses besses i rabasses gruixudes.

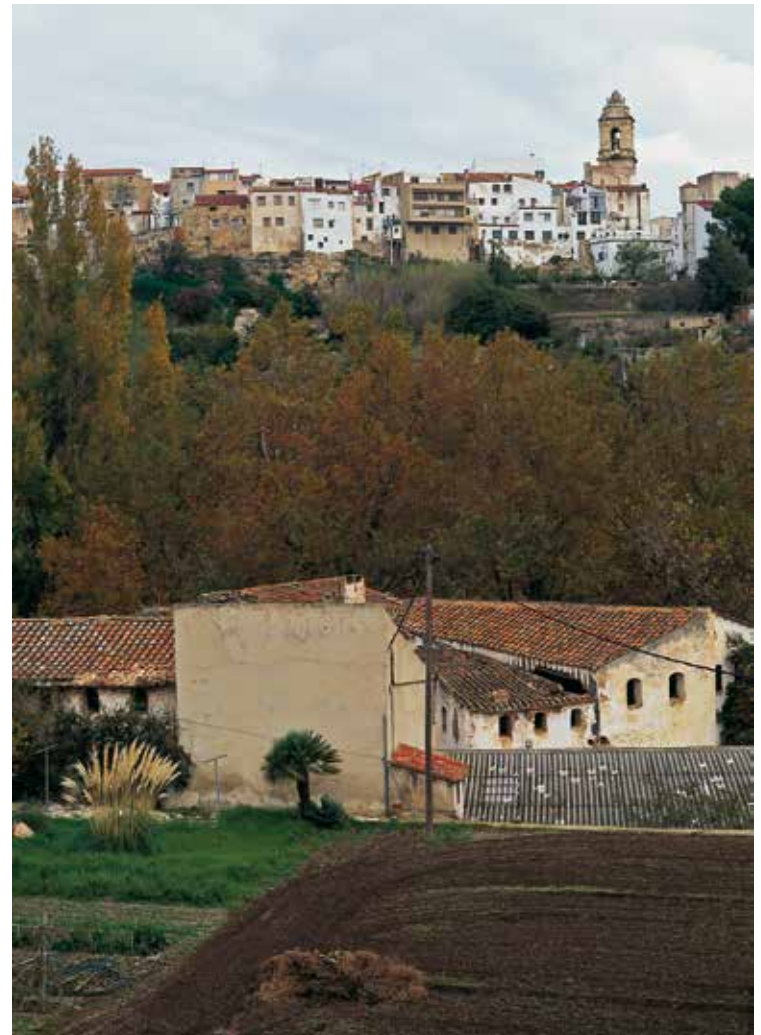
Reutilització de les aigües. Abans d'accedir al pont Vell, un vial passa per sota el pont Nou i deixa a **l'Estrasseta**, una indústria que feia paper d'estrassa i estrasseta, com ens adverteix el nom. Treballava amb les aigües provinents de la Garrigueta i del molí del Contemplat. Tingué les portes obertes fins fa mitja centúria. A més de fà-

brica també havia servit d'estudi, una anomalia habitual en un estat on poques vegades l'ensenyament ha tingut prioritats i els que haurien de posar-hi remei sempre fan un paper d'estrassa.

0:03 Travessat el pont, arribem a una cruïlla de cinc vials. Pel de l'esquerra se'n va l'itinerari

de la pàgina 190 quan és al punt 0:31.

Camins per escollir. Entre les Cases i la Sénia o viceversa, s'han fet passeres. De fet són agrupaments humans que han funcionat com si el primer fos un barri del segon. Quan es tenia bona cama i s'anava a forro, o sigui, a peu però sen-

La indústria paperera de l'Estrasseta s'originà dos-cents anys enrere

se animal, es pujava per la costa Dreta, utilitzant el camí que seguirem nosaltres. Amb animal s'anava pel vialàs que s'enfila més a la dreta de l'anterior: ho fa per la costa de la Volta. A l'esquerra d'aquesta surt un vial que puja directe a la plaça Major ascendint la costa del Mig; s'hi passava caminant i sense animals.

Un edifici per a dues indústries. A la banda esquerra i inferior de la cruïlla s'alça l'estructura actual del **molí de Baix** (330 m). Una pila de sansa (pinyolada) testimonia que s'hi xafaven aulives per obtenir oli. Això es feia a la part alta de l'edifici; a la de baix molien gra. Les estudioses Victòria Almuní i Marutxi Ballester escriuen que prové del segle XIII i que «durant l'edat mitjana i moderna era conegut com a molí del Pas, per estar al costat del lloc per on es creuava el riu». Per la seva banda, Michavila, Arasa i Forcadell diuen que «era el molí de propis de l'ajuntament de la Sénia i tots els seus veïns estaven obligats a anarhi a moldre». Un abeurador que perdura al davant servia per donar de beure a les cavalleries que duïen gra a la indústria i que podien venir de pobles veïns. En aquest indret moliner el veí Domingo Aliau assegura haver vist dotzenes de carros fent cua esperant el seu torn.

El molí de Baix també s'anomena **molí de Caliu, de la Vila o del Maco**.

Consumir o utilitzar aigua? A la banda esquerra i superior de la

cruïlla s'alça el **molí de Dalt**, que com el de Caliu era de farina i oli i també té una colla de noms: **molí de Martí, de Garcia o de Virgili**. Molinà fins l'any 1973. La bassa i el cup encara es mantenen, però en un estat lamentable de conservació. El cup és el pou on es feia caure l'aigua de la bassa perquè accionés el molí. Com que aquestes indústries no consumeixen aigua sinó que només la utilitzen, una vegada el molí de Martí n'havia tret profit passava al de Caliu.

De 0:03 continuem recte, pujant la seguida d'escalons de la **costa Dreta** (o **de Palau**). Fàcilment hi trobarem figues de pala.

Naturalitzades d'antic. Les figures de pala, productores de les figues d'aquest nom, vénen d'Amèrica. Però devien adaptar-se bé a la mediterrània, perquè al segle XVI ja n'hi havia a Itàlia i a la meitat del XVIII s'havien estès pels Països Catalans. Això sí, sense allunyar-se excessivament de la marina.

0:06 Al Portalet ens acull un mirador que ofereix una taula d'orientació molt útil, establint damunt de cent vuitanta graus encarats a la posta. Ja hem posat els peus al nucli de **la Sénia**, un espai urbà que s'explica en els dos capítols següents.

0:07 Plaça Major, a 365 metres d'altitud.

Un volt per la Sénia

Les hores calmes de la vesprada propicien la conversa al mirador situat en un extrem de la plaça Major

Miradors. Que una població se situï en un lloc o altre no és fruit de l'atzar. En el cas de la Sénia devia ser determinant la proximitat de les aigües del riu Sénia, però també l'existència de terrasses al·luvials propícies als horts, el fet de dominar una important bocana que comunica el massís dels Ports i la marina, així com el pas d'un lligallo significat. El nucli primigeni es vertebrà mitjançant el **carrer Major** i es construí al planer que acaba precipitant-se en una successió de timbes que s'aboquen a la vall oberta pel riu.

Que la proposta de la pàgina anterior per accedir a la Sénia es faci per **lo Portalet** ja ens insinua que devia tractar-se d'una vila closa. En efecte, els qui ho han estudiat diuen que existien tres portals. Avui, tant des d'aquest nucli primigeni com des dels que han es-

tat fruit del creixement urbà, disposem de diversos miradors que ens acosten al ponent i al migdia. Dit diferent, als caients valencians dels Ports i a altres contrades del Maestrat. Amb bon criteri, l'Ajuntament ha instal·lat alguns plafons que fan de taules d'orientació.

Escoltar els senienics. Passejar pel nucli antic és plaent per les cases emblanquinades, perquè hi viuen persones que hi estan arrelades i que tenen la bona disposició d'explicar-ho. Escoltant-les sabrem que quan arribava Carnistoltes i **als Quatre Cantons**, jugaven a passar-se de l'un a l'altre cànters badats que havien anat guardant al llarg de l'any; hi participaven quatre persones, una a cada cantó, i a la que li queia el cànter, li tocava pagar allò que tenien estipulat. O tindrem notícia que als Quatre Cantons hi havia el cafè El Trin-

Diversos carrers encaminen el vianant vers la plaça Major

quet, un nom que ens recorda que en aquest punt es practicava l'antic joc de pilota anomenat igual. També ens parlaran de com el cafè es convertí en fàbrica de pinzells.

Nus de camins. A la **plaça Major** hi conflüen els camins provinents de Tortosa, d'Ulldecona i de la Tinença. Era, doncs, i continua essent, un centre neuràlgic ple de vida. Un dels costats és íntegrament ocupat per l'**església de Sant Bartomeu**, una gran construcció parroquial començada el segle XVII. Curiosament se situa de trasantó a la plaça, de manera que la porta principal dona a l'arrencada del carrer Major, coneguda com **plaça l'Església**. El campanar és una torre de base quadrada, alta i sòlida, que en lloc d'imposar proporciona fermesa.

Els noms dels carrers. Fins al nucli urbà inicial arriba el **carrer de Jaume I**. Que s'homenatgi al nostre rei ja està bé, però que s'ha-

gi fet a costa de sacrificar el nom tradicional de **carrer de la Nòria** ja no ho sembla tant. El rei podríem recordar-lo en un carrer de nova planta o en substitució d'alguns dels noms que constitueixen referents foranis, com poden ser els de Bailèn, Dos de Maig, del Cid, Méndez Núñez, Pizarro i d'altres. En canvi, si fem desaparèixer el nom de la **Nòria** perdem la referència de la roda hidràulica que giravoltava en aquest topant i que elevava l'aigua que venia del riu Sénia. De la mateixa manera guanyaríem informació si donéssim oficialitat a carrer de la Presó o a carrer del Forn, i obviéssim els noms sobreposats de Cardenal Cisneros o de Ramón y Cajal.

La Banda, el Centre Obrer i el Centre Excursionista. Lluís Miró Vives escriu que la Banda Municipal va fundar-se l'any 1904 i que l'article primer ja deixa clar que pretén «...instruir a los jóvenes

de esta localidad en el solfeo y el manejo de instrumentos de música, así como cuidar que estos no pasen las horas en tabernas, cafés y puntos de corrupción». A partir d'aquell moment són molts els senyencs que han tingut l'alegria de poder llegir una partitura. El 2012 la banda té sis-cents socis i està formada per més de cent cinquanta músics, repartits entre formacions d'adults, juvenils i infantils. Totes elles es troben integrades en el Centre Obrer, així com la seva escola de música. A més, aquesta societat acull una coral i disposa de biblioteca i d'un local espaiós i confortable per fer cine, teatre o música. El que no tenen, i no és casualitat, són màquines escurabutxaques.

Vers el 1910 començà a fer camí el que aviat seria el Centre Obrer.

L'edifici social va bastir-se a jornal de vila. Allà s'ensenyaria de lletra, oferiria els serveis de cafè, cooperativa, biblioteca, s'hi faria cine, i aixoplugaria el grup coral En Som 43, una orquestra i un quadre escènic. El 1921, i com a rèplica al Centre, les dretes creen el Club Moderno, en aquests moments convertit en Cafè de la Vila.

Una altra entitat, arrelada des de l'any 1971, és el Centre Excursionista Refalguerí. Els seus cap a tres-cents socis es mouen sobretot pels Ports, i també per les serres de Montsià i l'irta, els ports de Morella, Penyagolosa, moles de Colldejou i de Llaberia...

Les Escoles Velles. «L'escola no sé on és», afirma Antonio el Castellar. Durant l'autonomia republicana es

La Sénia en pes ha passat pel Centre Obrer

van construir nombroses escoles i es van escolaritzar moltes criatures, amb l'objectiu que mai més cap ciutadà hagués de repetir la frase d'Antonio. A la Sénia, l'any 1933 van edificar-se les que actualment s'anomenen **Escoles Velles**, d'arquitectura feta amb estima envers els xiquets: acollidora, serena i de finestres capaços d'engolir la llum i els coneixements que fins llavors havien estat exclosos d'aquests edificis. Certament els edificis eren diferents, però també ho va ser la generació que se'n beneficià, més culta i amb més criteri.

Salutacions balsàmiques. Com un presagi que aquest país es convertiria en una caserna immensa, només cinc anys després de la seva inauguració les Escoles Velles van ser utilitzades per les tropes alemanyes. A hores d'ara es destinen a usos més nobles: el Parc Natural dels Ports hi té la seu, un privilegi compartit amb la Biblioteca Municipal. Un servei, aquest darrer, que si sempre és necessari, ho és més en una localitat amb molta immigració com la Sénia. Només cal veure que algunes persones vingudes de fora la sovintegen, amb la voluntat de no ser forasters. Són les mateixes que quan les saludem ens ho agraeixen, ni que només sigui amb la mirada, perquè se senten més admeses que abans.

Lo Prigó. A prop de l'Ajuntament actual i força amagat s'alça **lo Prigó**, l'única de les dues antigues creus de pedra que ha arribat fins a nosaltres. Fa ja mil anys i d'una

manera molt especial a partir dels segles XIV i XV ha existit el costum d'aixecar creus, de pedra però també de ferro i de fusta, en espais oberts i públics: en una cruïlla de camins, a l'entrada d'una construcció religiosa o civil, en arribar a un poble... En el cas del Prigó es trobava a l'accés provinent de Tortosa, una situació que faria goig que pogués recuperar.

Lo Calvari. Freqüentment els calvaris són camins que s'enfilen dalt d'un pujol tot resseguint catorze estacions o capelles que representen els diferents passos que va fer Jesús fins a pujar al cim on fou crucificat. Els camins són els viacrucis, o sigui, en llatí, *camins de la creu*. El calvari de la Sénia és a l'extrem migjornenc de la vila i no participa de la descripció que s'acaba de fer. Si bé es bastí en un indret mínimament enlairat, se circumscriu a un rogle cenyit per un mur sorprenentment alt, que amb prou feines deixa veure algunes construccions senienques. Tanmateix s'erigeix en un clos de pau i de recolliment, fitat per les agulles d'una colla de cipresos, que val la pena recomanar. Llàstima, però, que habitualment estigui tancat.

Com és natural lo Calvari també conté les catorze estacions preceptives, que aquí solen anomenar creus. «Tots los anys se ressen les creus», ens diran. El portal d'entrada duu la data de 1790, del final de l'època del barroc, quan la devoció als calvaris ja havia pres una volada considerable.

De la fusta als mobles

Diversos autors àrabs es desfan en elogis referint-se a la fusta dels Ports. Al-Idrisi escriu que les muntanyes de Tortosa «estan cobertes de pins d'un gruix i d'una altura incomparables. Aquesta fusta s'empra per als màstils i les antenes de les naus; és de color roig, molt sana i molt sòlida i no és com les altres, subjecta a ser deteriorada pels insectes. Hi té molta reputació». Fa poc, Albert Curto ha reportat que n'anà a Barcelona, Mallorca, València i Nàpols.

Al llibre *La Sénia. Societat i economia* llegim que «A partir de l'època medieval el control sobre l'explotació de la fusta dels Ports va quedar en mans de Tortosa, del monestir de Benifassà i d'alguns particulars que disposaven de propietats, com la Vallcanera. Les autoritats de la ciutat de Tortosa i de Benifassà van redactar uns establiments on es regulaven totes les activitats relacionades amb tallar la fusta, arrossegar-la, transportar-la i, fins i tot, en algunes ocasions la comercialització d'aquesta (...).

«Durant el segle XVI, el rei intervingué cada cop més en el control de l'explotació dels boscos. La corona tenia una gran demanda de fusta per a la construcció de galeres i altres vaixells a causa de la necessitat de construir una important flota davant de les empreses militars en les quals s'havia embarcat (guerres contra els turcs i els anglesos).»

Que la Sénia es trobi al peu dels Ports explica que el tragí de la fusta hi fos rellevant. Quan hi arribava en feien piles com la de la fotografia, que anomenaven *peanyes*, on la classificaven i la cubicaven.